SMJERNICE

ZA PREVENCIJU, PREPOZNAVANJE I POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE S INVALIDITETOM

SMJERNICE

ZA PREVENCIJU, PREPOZNAVANJE I POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE S INVALIDITETOM

Podgorica, oktobar 2026.

IMPRESSUM

Izdavač:
Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)

Za izdavača:
Marina Vujačić

Autori
Marina Vujačić
Nikola Ilić

Dizajn:
UMHCG

UMHCG
Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Ministarstvo socijalnog staranja, brige o porodici i demografije

Smjernice za prevenciju, prepoznavanje i postupanje u slučajevima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece s invaliditetom izrađene su kroz projekat *Porodični kompas – Zajedno za bolje sjutra* koji sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore** (**UMHCG**) uz finansijsku podršku **Ministarstva socijalnog staranja, brige o porodici i demografije**. Sadržaj ovog materijala isključiva je odgovornost **UMHCG** i ne odražava nužno stavove donatora.

SADRŽAJ

I SVRHA I CILJ SMJERNICA.....7

II OSNOVNI PRINCIPI POSTUPANJA.....8

III ABLEIZAM I MORALNI MODEL PRISTUPA INVALIDITETU KAO FAKTORI RIZIKA ZA NASILJE.....9

SPECIFIČNE MANIFESTACIJE NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJE DJECE S INVALIDITETOM

1. **UVOD: zašto je važno prepoznati specifične manifestacije nasilja**.....12
2. **Uskraćivanje podrške, zanemarivanje i zloupotreba zavisnosti od drugih osoba**.....13

2.1. Zanemarivanje lične njege i higijene.....14
2.2. Uskraćivanje pomoći i asistencije.....15
2.3. Uskraćivanje ili namjerno oštećivanje pomagala.....16
2.4. Stvaranje ili održavanje zavisnog položaja.....17

3. **Psihičko nasilje, ponižavanje i zastrašivanje povezano s invaliditetom**.....17

3.1. Korišćenje invaliditeta za ponižavanje i zastrašivanje.....18
3.2. Kažnjavanje zbog načina izražavanja potreba i emocija.....18
3.3. Pripisivanje svih promjena i reakcija invaliditetu.....19
3.4. Emocionalna ucjena i prijetnja napuštanjem.....20

4. **Uskraćivanje komunikacije i isključivanje djeteta iz odlučivanja**.....21

4.1. Namjerno uskraćivanje komunikacije.....21
4.2. Isključivanje djeteta iz razgovora i odluka koje ga se tiču.....22

5. **Ograničavanje kretanja, izolovanje i isključivanje.**.....23

5.1. Ograničavanje kretanja i aktivnosti.....23
5.2. Izolovanje pod izgovorom zaštite.....24
5.3. Zanemarivanje razvojnih potreba kroz segregaciju i restriktivno okruženje.....24
5.4. Uskraćivanje obrazovanja ili prisilno ispisivanje iz škole.....25
5.5. Odbacivanje inkluzije i uslovljavanje uključivanja obimom potrebne podrške 26

6. **Nasilje povezano sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem i tjelesnim integritetom.**.....27

6.1. Seksualno iskorišćavanje zavisnosti od odrasle osobe.....27
6.2. Uskraćivanje informacija i podrške za reproduktivno i menstrualno zdravlje 28
6.3. Prisilni medicinski postupci i povrede tjelesnog integriteta.....29
6.4. Seksualno ponašanje djeteta, podrška u razumijevanju privatnosti i rizici od neopravdanih medicinskih intervencija 30

7. **Zanemarivanje, diskriminacija i institucionalni propusti**.....32
7.1. Odbacivanje iskaza djeteta zbog invaliditeta.....33
7.2. Nepristupačni postupci zaštite i ostvarivanja prava.....33
7.3. Skrivanje djeteta zbog srama, stida ili osude.....34
7.4. Manipulisanje navodima o nasilju radi isključivanja djeteta.....34

IV ULOGE I ODGOVORNOSTI ZAPOSLENIH.....35

V PREPOZNAVANJE ZNAKOVA I RAZLOGA ZA ZABRINUTOST.....37

VI RAZGOVOR S DJETETOM I PRIJEM INFORMACIJE O NASILJU.....38

VII POSTUPANJE KADA POSTOJI SUMNJA ILI SAZNANJE O NASILJU.....39

VIII PROCJENA RIZIKA I PLANIRANJE ZAŠTITE.....40

IX EVIDENCIJA I ZAŠTITA PODATAKA.....41

X MEĐUSEKTORSKA SARADNJA, DOKUMENTOVANJE I PRAĆENJE.....43

I SVRHA I CILJ SMJERNICA

Ove smjernice namijenjene su zaposlenima u predškolskim ustanovama, školama, centrima za socijalni rad i drugim službama koje rade s djecom s invaliditetom i njihovim porodicama.

Njihova svrha je da zaposlenima pomognu da **prepoznaju rizike i okolnosti** koje mogu povećati izloženost djece s invaliditetom nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju, **da pravilno reaguju** kada postoji sumnja ili saznanje o nasilju, **ostvare komunikaciju na pristupačan način, prilagođen svakom djetetu ponaosob, i preduzmu odgovarajuće mjere radi zaštite djeteta.**

Smjernice treba da doprinesu boljem prepoznavanju nasilja nad djecom s invaliditetom, ujednačenijem postupanju i boljoj saradnji nadležnih službi, kao i smanjenju rizika da nasilje ostane neprepoznato ili da postupanje, odnosno izostanak reakcije institucija, dodatno ugrozi dijete.

One svakako ne zamjenjuju zakone, važeće protokole i interne procedure ustanova, niti predstavljaju analizu pravnog i institucionalnog okvira ili procjenu postupanja u praksi, već su usmjerene na praktične aspekte prepoznavanja i zaštite djece s invaliditetom u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Prethodno posebno imajući u vidu da postojeći propisi, protokoli i procedure ne razrađuju uvijek dovoljno specifičnosti postupanja prema djeci s invaliditetom.

Smjernice predstavljaju **praktična uputstva za zaposlene**, s posebnim naglaskom na prepoznavanje i uklanjanje prepreka s kojima se djeca s invaliditetom mogu suočiti prilikom prepoznavanja, prijavljivanja i zaštite od nasilja, kao i na obezbjeđivanje pristupačne komunikacije i potrebne podrške tokom postupanja.

II OSNOVNI PRINCIPI POSTUPANJA

U svim situacijama koje se odnose na sumnju na nasilje, zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta s invaliditetom, zaposleni treba da se rukovode sljedećim **principima**:

- **Najbolji interes djeteta:** odluke i mjere moraju biti usmjerene na zaštitu prava, bezbjednosti, dostojanstva i razvoja djeteta. Najbolji interes djeteta je individualna procjena koja mora obuhvatiti i pitanje **kakva podrška i koje promjene u okruženju su potrebne** da bi dijete moglo da odrasta u porodici i zajednici, uz poštovanje njegovih prava, bezbjednosti i mišljenja. Najbolji interes djeteta nije unaprijed utvrđeno pravilo i ishod, već se mora procijeniti i uzeti kao primarno razmatranje. Procjena mora biti individualna, zasnovana na konkretnim okolnostima, pravima, potrebama i mišljenju djeteta, uz odgovarajuće obrazloženje načina na koji je interes djeteta utvrđen.

- **Pravo djeteta da bude saslušano:** dijete treba da dobije priliku da izrazi mišljenje i iskustvo na način koji može koristiti, uz potrebno vrijeme, podršku i prilagođenu komunikaciju.

- **Jednaka zaštita:** invaliditet ne smije biti razlog za umanjivanje vjerodostojnosti djetetovog iskaza, zanemarivanje znakova nasilja ili isključivanje iz postupaka zaštite.

- **Pristupačnost i razumljiva komunikacija:** informacije i postupci moraju biti prilagođeni uzrastu, načinu komunikacije i stvarnim potrebama djeteta. Prilagođavanja se određuju prema konkretnim preprekama i potrebama djeteta, uz njegovo učešće. Odgovornost za njihovo obezbjeđivanje ne smije se prebacivati na dijete ili njegovu porodicu.

- **Postupanje bez predrasuda:** ponašanje ili reakcije djeteta ne treba automatski pripisivati invaliditetu, niti unaprijed zaključivati da je određena osoba odgovorna za nasilje.

- **Pravovremena zaštita:** sumnja na nasilje zahtijeva blagovremenu procjenu bezbjednosti djeteta i preduzmanje potrebnih mjera u okviru nadležnosti zaposlenih u ustanovama i službama. Neophodna zaštita ne smije se odlagati do potvrđivanja nasilja, pribavljanja potpunog iskaza djeteta ili završetka internih postupaka. Ukoliko postoji neposredna opasnost, reagovanje se ne odlaže.

- **Povjerljivost:** informacije se dijele s osobama i službama kojima su potrebne radi zaštite djeteta, uz poštovanje zakonskih obaveza i pravila zaštite podataka. Povjerljivost ne smije biti razlog za neprijavljivanje nasilja ili uskraćivanje informacija potrebnih za zaštitu djeteta.

- **Kontinuitet zaštite:** prijavljivanje predstavlja važan korak, ali ne oslobađa ustanovu obaveze da, u okviru svojih nadležnosti, nastavi da prati bezbjednost i potrebe djeteta.

III ABLEIZAM I MORALNI MODEL PRISTUPA INVALIDITETU KAO FAKTORI RIZIKA ZA NASILJE

Ableizam predstavlja sistem uvjerenja, stavova i praksi zasnovanih na pretpostavci da su određene tjelesne, senzorne, intelektualne, psihosocijalne i druge sposobnosti i karakteristike poželjnije, vrednije ili „superiornije“ od drugih. Ogleda se i u načinu na koji su uređeni sistemi, propisi, institucije, procedure i profesionalne prakse, kada polaze od pretpostavke da je **osoba bez invaliditeta, odnosno osoba određenih fizičkih, intelektualnih, emocionalnih i drugih karakteristika, standard prema kojem se procjenjuju ostali.**

Ableizam i njegov uticaj opisuju se i kao „sistem vrijednosti koji određene tipične karakteristike tijela i uma smatra bitnim za život vrijedan življenja. Na osnovu strogih standarda izgleda, funkcionisanja i ponašanja, ableistički načini razmišljanja doživljavaju invalidnost kao nesreću, koja vodi patnji i nepovoljnom položaju i, neminovno, obezvrjeđuje ljudski život“ (**Komitet o pravima osoba s invaliditetom**).

Ableizam utiče na to kako se djeca s invaliditetom posmatraju, tretiraju i uključuju u porodični, obrazovni, zdravstveni i društveni život. Kada se njihove potrebe, osjećanja, sposobnosti, mišljenje i pravo na odlučivanje **unaprijed dovode u pitanje, stvaraju se uslovi za različite oblike nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.** Takvi stavovi mogu dovesti do opravdavanja fizičkog kažnjavanja, ponižavanja, izolovanja, kontrole, ograničavanja slobode, uskraćivanja podrške i zanemarivanja obrazovnih, emocionalnih i drugih potreba djeteta.

Poseban uticaj može imati **moralni model pristupa invaliditetu**, prema kojem se invaliditet tumači kao posljedica grijeha, kazna, sramota, nesreća ili pokazatelj lične ili porodične krivice.

Takva uvjerenja mogu podstaći skrivanje djeteta, njegovo isključivanje iz zajednice, zanemarivanje njegovih potreba, uskraćivanje obrazovanja i drugih mogućnosti, ali i opravdavanje postupaka koji se predstavljaju kao način da se dijete „popravi“, kazni ili zaštiti od navodne sramote, odnosno spriječi da bude teret porodici i društvu. Slične posljedice mogu nastati i kada se ograničavanje prava djeteta opravdava isključivo njegovim navodnim najboljim interesom, bez uvažavanja njegovog mišljenja, dostojanstva, autonomije i individualnih potreba.

Prepoznavanje nasilja mogu otežati i drugi modeli pristupa invaliditetu, kada se kroz njih održavaju ableistička uvjerenja i prakse. Kada se dijete prvenstveno posmatra kroz oštećenje i potrebu da se „popravi“ ili prilagodi očekivanom načinu funkcionisanja, njegova nelagoda, bol ili protivljenje mogu biti zanemareni, a prisila opravdavana liječenjem, rehabilitacijom ili drugim postupcima. Takve prakse mogu dovesti do izdvajanja, izopštavanja i isključivanja djeteta, umjesto da se razmotre njegove potrebe, prava i potrebna podrška. To se može dogoditi u okviru **medicinskog, funkcionalnog i milosrdnog** pristupa, ali i u drugim pristupima koji zanemaruju perspektivu i prava djeteta.

Herojski model pristupa invaliditetu takođe može otežati prepoznavanje nasilja kada se od djeteta očekuje da bude snažno, istrajno i da „prevazilazi“ prepreke, zbog čega se njegove teškoće, bol, nelagoda ili potreba za podrškom mogu umanjivati ili zanemarivati.

Svi navedeni modeli pristupa polaze od pretpostavke da je osoba s invaliditetom, pa i dijete **manje sposobno** odnosno nesposobno, što posljedično uslovljava **niska i mala očekivanja** od djeteta s invaliditetom ili odrasle osobe. **Kada se ta niska očekivanja potvrde onda se pravdaju oštećenjem, a ukoliko se prevaziđu dijete se predstavlja kao pobjednik i neko ko je „iznad” invaliditeta, zakona i situacije.**

Kada se podrška posmatra kao „dobročinstvo“, umjesto kao ostvarivanje prava, od djeteta se može očekivati da bude poslušno i zahvalno čak i kada doživljava ponižavanje ili druge oblike nasilja. Okruženje tada može posvetiti više pažnje naporu i požrtvovanosti osobe koja pruža podršku nego iskustvu i bezbjednosti djeteta. **Osobe koje pružaju podršku na taj način mogu se predstavljati kao one koje se žrtvuju i podređuju svoje potrebe potrebama djeteta s invaliditetom, dok se samo dijete predstavlja i doživljava kao teret.**

Zato postupanje treba procjenjivati prema njegovom uticaju na prava i dobrobit djeteta, bez pretpostavke da dobre namjere, stručni autoritet ili pružanje pomoći isključuju mogućnost nasilja.

Ableistička uvjerenja i moralizovanje invaliditeta ne moraju neposredno dovesti do nasilja, ali mogu doprinijeti njegovom nastanku, normalizaciji, prikrivanju i otežanom prijavljivanju. Posebno je opasno kada se zanemarivanje, prisila ili ponižavanje predstavljaju kao vaspitanje, disciplina, liječenje, briga ili zaštita. Zbog toga je u prevenciji i prepoznavanju nasilja neophodno preispitivati ne samo konkretan postupak već i uvjerenja kojima se on opravdava, kao i institucionalne i sistemske prakse koje takvo postupanje omogućavaju ili tolerišu.

Dijete s invaliditetom mora biti prepoznato kao nosilac prava, čije se dostojanstvo, bezbjednost, mišljenje i najbolji interes poštuju, uz obezbjeđivanje odgovarajuće podrške i zaštite od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Rizik od nasilja povećavaju i nepristupačni sistemi zaštite, komunikacijske barijere, zavisnost od osoba koje pružaju podršku, izolacija i nepriznavanje iskaza djeteta kao relevantnog. Odgovornost odraslih i institucija je da ove rizike prepoznaju i uklanjaju.

SPECIFIČNE MANIFESTACIJE NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE S INVALIDITETOM

1. Uvod: zašto je važno prepoznati specifične manifestacije nasilja

Nasilje nad djecom s invaliditetom **može se ispoljavati kroz iste oblike kao i nasilje nad drugom djecom**, uključujući fizičko, psihičko i verbalno, seksualno, vršnjačko, digitalno i ekonomsko nasilje, kao i medicinsko nasilje, zanemarivanje i zapostavljanje. Međutim, nasilje nad djecom s invaliditetom, a posebno nad djevojčicama s invaliditetom, **može imati i specifične manifestacije** povezane s oštećenjem[1] i potrebama za podrškom, zavisnošću od podrške drugih osoba, načinom komunikacije, korišćenjem pomagala, pristupom obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, kao i stavovima okruženja o njihovim sposobnostima i pravima.

Poseban problem nastaje kada se postupci kojima se dijete povređuje, ponižava, ograničava i kontroliše ili mu se uskraćuje mogućnost da izrazi **svoje želje, htjenja, potrebe i mišljenje**, odnosno da ostvaruje svoja prava, **predstavljaju kao briga, zaštita, vaspitanje, disciplina ili postupanje u najboljem interesu djeteta.** Dobre namjere odrasle osobe, same po sebi, ne isključuju mogućnost nasilja, zanemarivanja ili drugih povreda prava djeteta, uključujući povrede njegovog tjelesnog i psihičkog integriteta, lične autonomije i prava na privatnost.

Moralni model pristupa invaliditetu, prema kojem se invaliditet povezuje s krivicom, sramotom, kaznom ili navodnim nedostatkom i moralnim propustom pojedinca ili porodice, može doprinijeti opravdavanju nasilja i tolerisanju ponižavajućeg i degradirajućeg postupanja. S druge strane, paternalistički i prezaštitnički pristupi **mogu dovesti do pretjerane kontrole, ograničavanja izbora, volje i želja djeteta, njegovog isključivanja iz aktivnosti i odlučivanja, kao i uskraćivanja prilika za razvoj samostalnosti.** Takvi pristupi mogu biti u suprotnosti s načelima *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, posebno s obavezom **poštovanja razvijajućih sposobnosti djece s invaliditetom i njihovog prava da očuvaju svoj identitet**, utvrđenim članom 7 *Konvencije*.

---

[1] Termin oštećenje (engl. Impairement koristi *Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom*, kao pojam koji označava lično svojstvo koje postoji dugoročno.

U praksi, nasilje i zanemarivanje mogu ostati neprepoznati kada se promjene u ponašanju i reakcije djeteta automatski pripisuju njegovom oštećenju i/ili preprekama s kojima se suočava, umjesto da se razmotre i mogući uticaji okruženja i iskustva nasilja. **Rizik je veći** i kada se djetetovom iskazu **ne vjeruje, kada odrasli postupke pravdaju najboljim namjerama, i kada pretpostavljaju da dijete ne razumije šta mu se događa ili da ne može da izrazi svoje mišljenje i učestvuje u odlučivanju, umjesto da mu se obezbijede odgovarajuća podrška i pristupačni načini komunikacije.**

Zbog toga je važno da zaposleni u vrtićima, školama i centrima za socijalni rad prepoznaju ne samo očigledne oblike nasilja već i postupke, obrasce ponašanja i propuste koji mogu ugroziti bezbjednost, dostojanstvo, razvoj i prava djeteta. Prepoznavanje ovih manifestacija ne znači da se svaki pojedinačni postupak ili promjena u ponašanju automatski smatraju činom i dokazom nasilja, već da se okolnosti pažljivo razmotre, da se djetetu pristupi bez predrasuda i da se blagovremeno preduzmu odgovarajući koraci radi njegove zaštite.

U nastavku navodimo neke od manifestacija nasilja nad djecom s invaliditetom koji se javljaju u porodičnom okruženju, vaspitno - obrazovnim ustanovama i generalno okruženjima u kojima se nalaze djeca s invaliditetom. Ovi oblici i manifestacije nasilja nijesu konačne, niti predstavljaju sve oblike nasilja kojima djeca s invaliditetom mogu biti izložena. Oni obuhvataju manifestacije za koje smo imali saznanja i koje smo prepoznali kroz svoj rad i iskustvo. To je i razlog zbog čega ih direktno i opisno navodimo s ciljem da zaposlenima i drugim osobama koje rade s djecom pomognemo da prepoznaju i one oblike nasilja koji se često ne uočavaju, ne prepoznaju ili se pogrešno tumače.

2. Uskraćivanje podrške, zanemarivanje i zloupotreba zavisnosti od drugih osoba

Djeca s invaliditetom mogu češće imati potrebu za podrškom odraslih u pojedinim aktivnostima svakodnevnog života, komunikaciji, kretanju i učešću u različitim okruženjima. Ta potreba ne smije se koristiti za kažnjavanje, ucjenjivanje, zastrašivanje ili uspostavljanje kontrole nad djetetom. Podrška treba da omogući djetetu da ostvaruje svoja prava, učestvuje u aktivnostima i razvija autonomiju, a ne da postane sredstvo uslovljavanja ili ograničavanja.

Potreba za podrškom ne znači sama po sebi zavisnost od drugih osoba. Naprotiv, nedostatak podrške, njeno neobezbjeđivanje ili pružanje neadekvatne podrške mogu stvoriti ili produbiti zavisni položaj djeteta, ograničiti njegove mogućnosti da razvija vještine,

izražava volju i želje, donosi odluke i učestvuje u svakodnevnom životu. Kada se takva ograničenja ponavljaju, dijete može početi da ih doživljava kao posljedicu sopstvenog oštećenja, umjesto da ih prepozna kao posljedicu prepreka u okruženju i nedostatka odgovarajuće podrške. To može negativno uticati na sliku koju gradi o sebi, otežati prihvatanje sopstvenog identiteta i doprinijeti osjećaju nesposobnosti, bespomoćnosti ili manje vrijednosti koji se može zadržati i tokom odrastanja. Zato je važno razlikovati ono što dijete ne može da uradi bez podrške od onoga što mu je onemogućeno zbog nedostatka podrške ili načina na koji mu se ona pruža Za procjenu rizika i preduzimanje mjera zaštite nije potrebno prethodno utvrditi da je podrška uskraćena namjerno niti da se takvo postupanje ponavljalo. Pojedinačan događaj može zahtijevati hitnu reakciju, zavisno od potreba djeteta, nastalih posljedica i mogućeg ugrožavanja. Razjašnjavanje uzroka i odgovornosti treba sprovoditi uporedo s obezbjeđivanjem potrebne podrške i zaštite djeteta.

2.1. Zanemarivanje lične njege i higijene

Zanemarivanje može podrazumijevati neobezbjeđivanje potrebne pomoći u održavanju lične higijene, oblačenju, hranjenju, korišćenju toaleta ili drugim aktivnostima lične njege, kada je takva pomoć djetetu potrebna, a osoba odgovorna za pružanje te i takve podrške istu ne obezbjeđuje.

Kod djece s invaliditetom posebno je važno razlikovati situacije u kojima porodici nedostaju resursi, informacije ili odgovarajuća podrška od namjernog ili ponavljanog zanemarivanja potreba djeteta. Potrebno je utvrditi da li je odgovarajuća podrška dostupna, da li je zatražena, postoje li prepreke za njeno ostvarivanje i da li se potrebe djeteta ignorišu ili ne zadovoljavaju uprkos mogućnosti i odgovornosti da se na njih odgovori. Nedostatak podrške porodici ne smije se automatski tumačiti kao zanemarivanje djeteta, ali ne smije biti ni razlog da se zanemare njegove potrebe i bezbjednost.

Primjeri:

- Dijete više puta dolazi u školu u odjeći koja nije prilagođena vremenskim uslovima, s vidljivim znacima zanemarene higijene ili bez potrebnih higijenskih proizvoda. Ove okolnosti zahtijevaju pažljivo razmatranje, uključujući provjeru da li porodica ima pristup potrebnim proizvodima i podršci.

- Odrasla osoba namjerno ne pomaže djetetu pri odlasku u toalet ili odlaže pružanje pomoći, iako zna da dijete bez nje ne može bezbjedno i dostojanstveno obaviti tu aktivnost.

- Potrebe djeteta za higijenskom njegom ignorišu se zato što se smatraju manje važnim ili zato što odrasla osoba dijete doživljava kao „naporno" ili „zahtjevno".

Potrebno postupanje zaposlenih: Zaposleni treba da evidentiraju konkretna zapažanja, utvrde da li se radi o pojedinačnom događaju ili ponavljanom obrascu, razgovaraju s djetetom na pristupačan i razumljiv način i razmotre okolnosti u kojima njegove potrebe nijesu zadovoljene. U zavisnosti od utvrđenih okolnosti, potrebno je razmotriti podršku djetetu i porodici, prijavljivanje sumnje na zanemarivanje i, kada je potrebno, hitne mjere zaštite. Ako postoji sumnja da je član porodice izvor ugrožavanja, kontaktiranje porodice ne treba da prethodi procjeni rizika za dijete.

2.2. Uskraćivanje pomoći i asistencije

Uskraćivanje potrebne podrške može predstavljati zanemarivanje ili oblik nasilja kada se pomoć namjerno uskraćuje kako bi se dijete kaznilo, kontrolisalo, zastrašilo ili primoralo na određeno ponašanje. Uskraćivanje navedene podrške nekada može biti i nesvjesno usljed pogrešnih pristupa invaliditetu i ableističkih obrazaca i uvjerenja.

Posljedice mogu biti posebno ozbiljne kada je podrška neophodna za zadovoljavanje osnovnih potreba, komunikaciju, kretanje, zdravlje ili bezbjednost djeteta.

Primjeri:

- Djetetu se uskraćuje pomoć pri hranjenju ili odlasku u toalet zato što nije postupilo onako kako je odrasla osoba zahtijevala ili kako odrasla osoba očekuje od djeteta.

- Zaposleni odbija da djetetu pomogne da koristi komunikaciono pomagalo, uz obrazloženje da „mora naučiti da komunicira na isti način kao ostala djeca".

- Odrasla osoba prijeti djetetu da mu neće pomoći pri kretanju ako ne bude poslušno ili mu brani da koristi pomagalo kako bi prikrila njegovo oštećenje ili spriječila druge da saznaju da mu je potrebna podrška.

Potrebno postupanje zaposlenih: Potrebno je utvrditi kakva je podrška djetetu potrebna, da li je i na koji način uskraćena, ko je odgovoran za njeno pružanje i kakve posljedice takvo postupanje ima po dijete. Ako je podrška neophodna za zadovoljavanje osnovnih potreba ili neposrednu bezbjednost djeteta, treba je obezbijediti bez odlaganja, u okviru nadležnosti i mogućnosti ustanove, uz preduzimanje mjera zaštite i postupanje.

Ako ustanova ne može sama da obezbijedi potrebnu podršku, potrebno je bez odlaganja uključiti nadležne službe i dogovoriti ko će, na koji način i u kom roku obezbijediti njeno pružanje, uz mjere za zaštitu djeteta do tada. Samo upućivanje djeteta ili porodice drugoj službi nije dovoljno ako njegove osnovne potrebe i bezbjednost ostaju ugrožene. Kada postoji sumnja da je osoba koja pruža podrška ujedno izvor nasilja ili zanemarivanja, potrebno je organizovati bezbjednu zamjensku podršku.

2.3. Uskraćivanje ili namjerno oštećivanje pomagala

Pomagala za kretanje, komunikaciju, slušanje, vid i druge aktivnosti mogu biti neophodna za bezbjednost, komunikaciju, samostalnost i učešće djeteta u svakodnevnom životu. Njihovo namjerno oduzimanje, skrivanje, oštećivanje ili onemogućavanje korišćenja radi razvoja vještina tipičnih za vršnjake djeteta s invaliditetom, kažnjavanja, zastrašivanja ili kontrole može predstavljati oblik nasilja i zlostavljanja, a može dovesti i do uskraćivanja prava djeteta na komunikaciju, kretanje, obrazovanje i učešće.

Primjeri:

- Roditelj oduzima djetetu komunikacioni uređaj jer insistira da ono komunicira na isti način kao brat ili sestra bez invaliditeta.
- Drugo dijete namjerno skriva slušni aparat ili naočare vršnjaka i zahtijeva da mu ovaj nešto da kako bi mu ih vratilo.
- Odrasla osoba ostavlja pomagalo van domašaja djeteta kako bi ga spriječila da se kreće, komunicira ili zatraži pomoć, odnosno kako bi ga zadržala u zavisnom položaju.

Potrebno postupanje zaposlenih: Zaposleni treba bez odlaganja da preduzmu mjere kako bi se djetetu omogućio pristup potrebnom pomagalu i kako bi se otklonio neposredni rizik po njegovu bezbjednost, komunikaciju i učešće. Događaj treba evidentirati, uključujući okolnosti, posljedice po dijete i preduzete mjere, a dalje postupanje odrediti u skladu s procjenom rizika i važećim procedurama. Namjerno oštećivanje ili oduzimanje pomagala ne treba tretirati kao bezazlenu šalu ili uobičajeni disciplinski problem.

2.4. Stvaranje ili održavanje zavisnog položaja

Ovaj obrazac postoji kada odrasla osoba ciljano ograničava mogućnosti djeteta da razvija vještine, izražava volju i želje, učestvuje u svakodnevnim aktivnostima i donosi odluke koje se tiču njegovog života, iako bi dijete uz odgovarajuću podršku moglo da učestvuje u njima. Takvo ograničavanje može proisteći i iz prekomjerene zaštite ili pretpostavke da odrasla osoba uvijek najbolje zna šta je djetetu potrebno te dovesti do nepotrebnog ugrožavanja autonomije djeteta i održavanja njegove zavisnosti od drugih osoba. Autonomija djeteta ne podrazumijeva da sve aktivnosti obavlja bez podrške, već da ima mogućnost izbora i uticaja na sopstveni život i kada mu je potrebna intezivna i kontinuirana podrška.

Primjeri:

- Odrasla osoba ne dozvoljava djetetu da izabere odjeću ili učestvuje u oblačenju, iako dijete to može da radi samostalno ili uz odgovarajuću podršku.

- Dijete se stalno predstavlja kao nesposobno da obavi određenu aktivnost, bez pokušaja da se utvrdi kakva bi mu podrška omogućila da u njoj učestvuje.

- Roditelj ili zaposleni donosi sve odluke umjesto djeteta, uz obrazloženje da je tako jednostavnije, brže ili bezbjednije, ne uzimajući u obzir djetetove sposobnosti, mišljenje i želje.

Podrška može biti neophodna, a u pojedinim situacijama i preuzimanje određenih aktivnosti može biti opravdano potrebama i bezbjednošću djeteta. Ključno je procijeniti da li se podrška pruža u skladu s potrebama, sposobnostima, voljom i željama djeteta i da li mu omogućava učešće i razvoj autonomije ili se koristi za nepotrebno ograničavanje njegovih mogućnosti i uspostavljanje kontrole nad njim pod pretpostavkom i uvjerenjem da je manje sposobno od druge djece.

3. Psihičko nasilje, ponižavanje i zastrašivanje povezano s invaliditetom

Psihičko nasilje može uključivati vrijeđanje, ponižavanje, prijetnje, zastrašivanje, odbacivanje, emocionalnu ucjenu i druge postupke kojima se kod djeteta izazivaju strah, krivica, sram ili osjećaj bezvrijednosti.

Kod djece s invaliditetom ono može biti povezano s njihovim oštećenjem, načinom komunikacije, potrebom za podrškom ili predrasudama o njihovim sposobnostima. Može se ispoljavati i kroz postupke kojima se djetetu poručuje da je manje vrijedno, da predstavlja teret ili da mora da trpi određeno ponašanje zato što zavisi od podrške odraslih.

3.1. Korišćenje invaliditeta za ponižavanje i zastrašivanje

Primjeri:

- Odrasla osoba govori djetetu ili u njegovom prisustvu da je teret porodici zato što mu je potrebna dodatna podrška.
- Dijete se ismijava zbog načina na koji govori, kreće se, reaguje na okolinu ili zbog (potrebe) korišćenja pomagala.
- Odrasla osoba prijeti da će dijete smjestiti u ustanovu ili ga ostaviti bez potrebne podrške ako ne promijeni svoje ponašanje ili ne postupi onako kako se od njega zahtijeva.
- Dijete se pred drugom djecom predstavlja kao nesposobno, opasno ili manje vrijedno zbog invaliditeta.

Takvo postupanje može narušiti osjećaj sigurnosti i dostojanstva djeteta, otežati mu traženje pomoći i doprinijeti tome da povjeruje da je samo odgovorno za postupke kojima se povređuje ili ponižava, odnosno da nasilje mora da trpi.

3.2. Kažnjavanje zbog načina izražavanja potreba i emocija

Djeca mogu pokazivati uznemirenost, strah, frustraciju ili potrebu za povlačenjem na različite načine. Kod neke djece način izražavanja nelagode može se razlikovati od očekivanog ili uobičajenog načina komunikacije. Takve reakcije ne smiju se automatski tumačiti kao neposlušnost, manipulacija ili namjerno izazivanje problema.

Primjeri:

- Dijete koje je preopterećeno bukom ili velikim brojem ljudi izdvaja se iz aktivnosti kao kazna, bez pokušaja da se utvrdi šta mu smeta i kakva mu je podrška potrebna.

- Dijete se kažnjava zbog ponavljajućih pokreta ili načina komunikacije, iako time ne ugrožava sebe ili druge.

- Odrasla osoba viče na dijete ili ga ponižava kada plače, odbija kontakt ili pokušava da napusti situaciju u kojoj se ne osjeća bezbjedno.

Potrebno je utvrditi šta je prethodilo reakciji djeteta, da li postoje prepreke u okruženju, da li je dijete izloženo stresu ili nasilju i kako mu se može pomoći na način koji poštuje njegovo dostojanstvo. Privremeno udaljavanje iz previše stimulativnog okruženja može biti opravdano ako odgovara potrebama djeteta, ako se sprovodi uz odgovarajuću podršku i ako nije kazna, ponižavanje ili način njegovog isključivanja iz aktivnosti.

3.3. Pripisivanje svih promjena i reakcija invaliditetu

Jedna od ozbiljnih prepreka prepoznavanju nasilja jeste pretpostavka da su promjene u ponašanju i emocionalne reakcije djeteta posljedica njegovog oštećenja ili invaliditeta i da zato ne zahtijevaju dodatnu pažnju.

Primjeri:

- Dijete koje je ranije rado dolazilo u školu počinje da plače i odbija da ostane s određenom osobom, ali zaposleni zaključuju da je to „dio spektra autizma".

- Dijete počinje burno da reaguje na dodir određene osobe, a odrasli pretpostavljaju da je riječ isključivo o senzornoj osjetljivosti.

- Dijete se povlači iz društvenih kontakata i prestaje da učestvuje u aktivnostima, ali niko ne pokušava da utvrdi šta se promijenilo.

Promjena ponašanja sama po sebi nije dokaz nasilja, ali jeste razlog da se okolnosti pažljivo razmotre. Zaposleni treba da prate promjene i obrasce ponašanja, razgovaraju s djetetom na pristupačan način, primjeren njegovom uzrastu, načinu komunikacije i drugim ličnim karakteristikama, evidentiraju konkretna zapažanja i preduzmu dalje korake kada postoji sumnja. Važno je da se djetetove reakcije ne tumače unaprijed, već da se razmotre različita moguća objašnjenja, uključujući iskustvo nasilja ili druge okolnosti koje ugrožavaju njegovu dobrobit. Odsustvo uočljivih promjena u ponašanju ne isključuje mogućnost nasilja, naročito kada ono traje duže vrijeme ili zaposleni nijesu imali priliku da upoznaju dijete u bezbjednom i podržavajućem okruženju.

Ćutanje, povinovanje zahtjevima ili odsustvo vidljivog protivljenja ne smiju se tumačiti kao potvrda da dijete nije ugroženo.

3.4. Emocionalna ucjena i prijetnja napuštanjem

Odrasla osoba može koristiti strah djeteta od napuštanja, gubitka podrške ili izdvajanja iz porodice kako bi kontrolisala njegovo ponašanje. Takve prijetnje mogu biti posebno uznemirujuće kada dijete zavisi od te osobe u zadovoljavanju svakodnevnih potreba ili nema dovoljno informacija i podrške da razumije svoje mogućnosti i prava.

Primjeri:

- Djetetu se govori da će biti smješteno u ustanovu ako ne bude kontrolisalo svoje reakcije i ponašanje.
- Roditelj prijeti da više neće dolaziti po dijete ili da će ga ostaviti jer je „teško za čuvanje".
- Djetetu se govori da ga niko drugi neće željeti niti će moći da se brine o njemu zbog njegovog invaliditeta.
- Djetetu se prijeti da će ostati bez podrške, biti odvojeno od porodice ili izgubiti kontakt s bliskom osobom ako nekome kaže da trpi nasilje.
- Djetetu se govori da mu niko neće vjerovati zbog njegovog invaliditeta ili načina komunikacije i da će, ako prijavi nasilje, biti krivo za posljedice po porodicu ili osobu koja mu pruža podršku.

Ovakve rečenice ne treba smatrati bezazlenim izjavama ili opravdavati ih kao način vaspitavanja ili disciplinovanja. Potrebno je procijeniti njihov sadržaj, učestalost, kontekst i uticaj na dijete, kao i eventualnu povezanost s drugim oblicima nasilja ili uskraćivanja podrške. Ako postoje razlozi za sumnju da je dijete ugroženo, potrebno je postupiti u skladu s procedurama zaštite. Kada su prijetnje povezane s otkrivanjem ili prijavljivanjem nasilja, potrebno je procijeniti rizik od odmazde, dodatnih pritisaka i uskraćivanja podrške nakon što dijete progovori. Djetetu treba, na pristupačan i razumljiv način, objasniti da nije krivo za nasilje niti za posljedice njegovog prijavljivanja i obezbijediti da može bezbjedno da nastavi komunikaciju s osobom kojoj se obratilo za pomoć.

4. Uskraćivanje komunikacije i isključivanje djeteta iz odlučivanja

Djeca s invaliditetom imaju pravo da budu informisana, da izraze mišljenje i da učestvuju u odlukama koje ih se tiču. Potreba za dodatnim vremenom, strpljenjem, prilagođenim informacijama ili podrškom u komunikaciji ne opravdava isključivanje djeteta iz razgovora ili odlučivanja. Odgovornost odraslih je da prepoznaju i obezbijede načine komunikacije koji djetetu omogućavaju da razumije informacije, izrazi svoje mišljenje i učestvuje u skladu sa svojim afinitetima i okolnostima.

4.1. Namjerno uskraćivanje komunikacije

Namjerno uskraćivanje komunikacije postoji kada se djetetu svjesno onemogućava da izrazi svoje potrebe, mišljenje, osjećanja ili želje, odnosno da dobije informacije koje su mu potrebne. To može uključivati uskraćivanje sredstava komunikacije, ignorisanje djetetovih pokušaja da se izrazi ili namjerno izostavljanje informacija uz pretpostavku da dijete ne može da ih razumije. Komunikacija može biti onemogućena i zbog propusta da se obezbijede potrebna prilagođavanja i podrška. Takve prepreke treba otkloniti bez odlaganja, dok se odgovorost i eventualno postojanje nasilja i zanemarivanja provjenjuju u odnosu na konkretne okolnosti.

Primjeri:

- Djetetu se ne omogućava pristup komunikacionim slikama, uređaju ili drugom načinu komunikacije koji koristi.
- Odrasli ignorišu djetetove pokušaje da nešto saopšti jer smatraju da je takva komunikacija spora, zahtjevna ili nedovoljno razumljiva.
- Roditelj ili druga odrasla osoba govori u ime djeteta i odgovara umjesto njega, bez pokušaja da djetetu omogući da samo izrazi svoja osjećanja, potrebe i želje.
- Djetetu se ne objašnjava šta će se dogoditi, uz obrazloženje da ono „ne razumije dovoljno”.

Potrebno postupanje zaposlenih: Potrebno je utvrditi koji način komunikacije dijete koristi i koja su mu prilagođavanja i podrška potrebni, omogućiti mu pristup tim sredstvima i dati dovoljno vremena da izrazi potrebe i mišljenje. Kad je djetetu potrebna pomoć druge osobe u komunikaciji, njena uloga je da olakša razumijevanje i izražavanje, bez nametanja odgovora, biranja informacija koje će prenijeti ili mijenjanja mišljenja djeteta kroz svoje tumačenje.

Ako dijete ne koristi govor ili ne može da se izrazi na uobičajen način, to ne znači da nema mišljenje, želje ili mogućnost da učestvuje u komunikaciji. Zaposleni treba da koriste dostupne i djetetu razumljive načine komunikacije (uključujući i alternativne i augmentativne oblike komunikacije), umjesto da odsustvo govora ili teškoće u komunikaciji tumače kao odsustvo razumijevanja.

4.2. Isključivanje djeteta iz razgovora i odluka koje ga se tiču

Isključivanje djeteta iz razgovora i odlučivanja može se dogoditi kada odrasli smatraju da je jednostavnije ili djelotvornije da razgovaraju samo međusobno, bez pokušaja da dijete uključe na način koji odgovara njegovim potrebama. Takvo postupanje može dovesti do toga da se odluke koje bitno utiču na djetetov život donose bez poznavanja njegovih želja, osjećanja i iskustava.

Primjeri:

- Na sastanku u školi o podršci djetetu razgovara se samo s roditeljem i stručnjacima, iako dijete može učestvovati uz odgovarajuću podršku.
- Djetetu se ne objašnjava promjena grupe, škole, načina pružanja podrške ili drugi postupak koji bitno utiče na njegov život.
- O djetetovim zdravstvenim potrebama, ličnoj njezi ili svakodnevnim aktivnostima odlučuje se bez pokušaja da se sazna šta dijete želi, kako doživljava situaciju i u čemu može da učestvuje.

Uključivanje djeteta ne znači da ono mora samostalno donositi svaku odluku niti da se od njega može očekivati da preuzme odgovornost koja pripada odraslima. To znači da mu se pruže informacije i podrška primjerena njegovom uzrastu, razvijajućim sposobnostima i okolnostima, da se njegovo mišljenje ozbiljno razmotri i da se odluke koje ga se tiču donose uz uvažavanje njegovih prava, najboljeg interesa i izraženih stavova. Kada odluka ne može biti donijeta u skladu s njegovim željama, važno je da se djetetu, na njemu razumljiv način, objasne razlozi i posljedice odluke.

5. Ograničavanje kretanja, izolovanje i isključivanje

Ograničavanje kretanja, izdvajanje i izolovanje mogu se predstavljati kao načini zaštite djeteta od povreda, neprijatnosti ili neuspjeha. Međutim, kada se primjenjuju bez individualne procjene, bez razmatranja manje restriktivnih alternativa ili kao način kažnjavanja, kontrole i segregacije, mogu predstavljati ozbiljno ograničavanje prava djeteta, a u određenim okolnostima i nasilje.

5.1. Ograničavanje kretanja i aktivnosti

Primjeri:

- Djetetu se ne dozvoljava da napusti prostoriju ili učestvuje u aktivnosti zato što odrasli smatraju da „ne može samo da procijeni opasnost", bez procjene konkretnih rizika i načina na koji se mogu otkloniti.

- Dijete se fizički zadržava u određenom dijelu prostora ili zaključava u prostoriji kako bi se spriječilo njegovo kretanje ili zaustavilo njegovo ponašanje i uznemirenost.

- Djetetu se uskraćuje učešće u izletima, sportskim ili drugim aktivnostima isključivo zbog invaliditeta, bez procjene potrebnih prilagođavanja i podrške.

Potrebno je razlikovati opravdane i srazmjerne mjere koje su neophodne radi neposredne zaštite od postupaka koji služe kontroli, kažnjavanju ili isključivanju djeteta. Fizičko zadržavanje i zaključavanje djeteta ne smiju se koristiti radi kažnjavanja, disciplinovanja, iznuđivanja poslušnosti ili nadoknađivanja nedostatka zaposlenih i odgovarajuće podrške. Pozivanje na bezbjednost djeteta ne opravdava automatski primijenjeni postupak, potrebno je utvrditi koja je konkretna i neposredna opasnost postojala, kako se na nju odgovorilo i da li je postupanje bilo u skladu s najboljim interesom djeteta i. Svaku situaciju u kojoj se ograničava sloboda kretanja treba pažljivo razmotriti u pogledu razloga, trajanja, načina primjene, posljedica po dijete i mogućnosti primjene manje restriktivnih mjera, uz postupanje u skladu s važećim pravom i procedurama zaštite.

5.2. Izolovanje pod izgovorom zaštite

Primjeri:

- Dijete se redovno izdvaja iz grupe jer zaposleni smatraju da će tako biti mirnije, da neće ometati druge ili da će se na taj način spriječiti mogućnost da se povrijedi.

- Roditelj ne dozvoljava djetetu da se druži s vršnjacima ili učestvuje u aktivnostima u zajednici jer vjeruje da je za njega bezbjednije da ostane kod kuće.

- Dijete se odvaja od vršnjaka svaki put kada se uznemiri, bez pokušaja da se razumiju uzroci uznemirenosti i obezbijedi odgovarajuća podrška.

Potreba za kratkotrajnim povlačenjem iz preopterećujućeg okruženja sama po sebi ne predstavlja nasilje niti nužno znači isključivanje. Važno je razmotriti svrhu i način postupanja, trajanje izdvajanja, mogućnost djeteta da izrazi svoje mišljenje i učestvuje u odluci, dostupnost podrške i posljedice po njegova prava i dobrobit. Izdvajanje ne smije postati rutinski odgovor na ponašanje djeteta niti način da se ono ukloni iz zajedničkih aktivnosti zato što okruženje nije prilagođeno njegovim potrebama. Kratkokrajno povlačenje radi smanjenja preopterećenosti treba da bude podrška koju dijete može da prihvati ili odbije, uz njemu razumljivo objašnjenje i dostupnu podršku. Dijete ne smije biti zaključano, spriječeno da napusti prostor ili ostavljeno bez mogućnosti da pozove osobu koja mu pruža podršku. Ako mu je za izlazak potrebna pomoć, ona mora biti dostupna. Povratak u zajedničke aktivnosti ne smije se usljovljavati poslušnošću, izvinjavanjem ili prestankom ponašanja koje samo po sebi nikog ne ugrožava.

5.3. Zanemarivanje razvojnih potreba kroz segregaciju i restriktivno okruženje

Zanemarivanje potreba djeteta s invaliditetom ne odnosi se samo na uskraćivanje njege, podrške ili zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Ono se može ispoljiti i kroz zanemarivanje njegovih razvojnih potencijala i potreba za igrom, komunikacijom, druženjem, učenjem, istraživanjem i uspostavljanjem odnosa s drugim osobama. Takve situacije mogu biti naročito izražene u segregisanim i restriktivnim okruženjima, u kojima se djeca s invaliditetom grupišu i odvajaju od vršnjaka, a njihove potrebe i mogućnosti posmatraju prvenstveno kroz invaliditet ili potrebu za podrškom.

Primjeri:

- Dijete duži period boravi u okruženju u kojem ima malo prilika za spontanu igru, druženje i komunikaciju s vršnjacima, bez individualnog razmatranja njegovih razvojnih potreba i mogućnosti za njihovo zadovoljavanje.

- Djeca s invaliditetom u vaspitno-obrazovnoj ustanovi ili dnevnom centru organizuju se u odvojene grupe i aktivnosti, bez stvarnih prilika za zajedničku igru, učenje i interakciju s drugom djecom.

- Djetetu se ne obezbjeđuju prilike da istražuje okruženje, učestvuje u novim iskustvima i razvija svoje sposobnosti, jer se unaprijed smatra da za to nije spremno ili da takve aktivnosti nijesu primjerene njegovim mogućnostima.

- Kod planiranja dnevnih aktivnosti prioritet se daje održavanju rutine i lakšoj organizaciji rada, dok se potrebe djeteta za komunikacijom, socijalnim kontaktima, igrom i razvojem samostalnosti zanemaruju.

- Djetetu koje koristi alternativnu ili augmentativnu komunikaciju ne obezbjeđuju se prilike za komunikaciju i interakciju s vršnjacima, uz obrazloženje da ono ne može ravnopravno učestvovati u zajedničkim aktivnostima.

Individualna ili posebno usmjerena podrška ne predstavlja sama po sebi segregaciju ili zanemarivanje. Međutim, njeno pružanje ne smije služiti kao opravdanje za odvajanje djeteta od vršnjaka. Potrebno je, razmotriti da li takvo okruženje obezbjeđuje uslove za razvoj, učenje, komunikaciju i odnose s drugima ili ograničava djetetove mogućnosti zbog načina na koji je organizovano. Posebno je važno da se odsustvo komunikacije, inicijative ili učešća ne pripisuje unaprijed invaliditetu, već da se razmotri da li dijete ima odgovarajuće prilike, pristupačno okruženje i potrebnu podršku. Dugotrajno zanemarivanje ovih potreba može imati posljedice po razvoj, dobrobit i ostvarivanje prava djeteta.

5.4. Uskraćivanje obrazovanja ili prisilno ispisivanje iz škole

Uskraćivanje pristupa obrazovanju može biti povezano s diskriminacijom, nedostatkom razumnih prilagođavanja, neobezbjeđivanjem potrebne podrške ili drugim povredama prava djeteta. U pojedinim situacijama može biti povezano i s nasiljem ili zanemarivanjem.

Primjeri:

- Zaposleni u vrtiću ili školi uporno šalju dijete kući kada se uznemiri, umjesto da procijene okolnosti, utvrde njegove potrebe i obezbijede odgovarajuću podršku.

- Roditelj ili ustanova insistira da dijete prestane da pohađa školu jer se smatra da obrazovanje nije korisno za njega.

- Djetetu se kontinuirano skraćuje boravak u vrtiću ili školi, dozvoljava dolazak samo određenim danima ili u određenim intervalima tokom dana, ili se traži da ostane kod kuće kada je odsutna osoba koja mu pruža podršku, zbog organizacionih teškoća ustanove, a ne na osnovu individualno procijenjenih potreba djeteta.Dijete je formalno upisano u sistem obrazovanja, ali ne pohađa redovno nastavu ili nije suštinski uključeno u vaspitno-obrazovni proces.

- Dijete se predstavlja kao izvor problema u odjeljenju, dok se njegove potrebe za podrškom i mogući uticaj prepreka u okruženju ne ispituju, čime se stvara osnov za njegovo isključivanje, ponižavajući tretman ili kažnjavanje.

Zaposleni treba da evidentiraju razloge i okolnosti izostajanja ili isključivanja, utvrde da li su potrebe djeteta i obaveze ustanove adekvatno razmotrene i preduzmu mjere u okviru svojih nadležnosti. Kada postoji sumnja na nasilje, zanemarivanje ili drugu povredu prava, potrebno je uključiti nadležne službe i postupati u skladu s važećim procedurama. Posebno je važno utvrditi da li se ponašanje djeteta koristi kao opravdanje za isključivanje, umjesto da se razmotre okolnosti u kojima do tog ponašanja dolazi i potrebna podrška.

5.5. Odbacivanje inkluzije i uslovljavanje uključivanja obimom potrebne podrške

Inkluzija se ne ostvaruje samim upisom djeteta s invaliditetom u vrtić ili školu, niti njegovim prisustvom u grupi ili odjeljenju. Ona podrazumijeva da ustanova prepoznaje i uklanja prepreke, prilagođava način rada i obezbjeđuje potrebnu podršku kako bi dijete moglo da učestvuje u vaspitno-obrazovnom procesu i životu ustanove. Kada se prihvatanje djeteta uslovljava time koliko se njegove potrebe uklapaju u postojeća pravila, procedure i rutine, inkluzija ostaje ograničena na djecu za koju se ne očekuju značajnije promjene u načinu rada.

Primjeri:

- Ustanova prihvata dijete s invaliditetom sve dok ono može da prati postojeću organizaciju rada, ali pruža otpor i protivi se prilagođavanju aktivnosti, rasporeda ili načina komunikacije kada se za tim ukaže potreba.Djetetu koje ima kompleksnije potrebe za podrškom saopštava se, neposredno ili posredno, da nije spremno za uključivanje u redovnu grupu ili odjeljenje,

dok se mogućnosti za obezbjeđivanje podrške i uklanjanje prepreka ne razmatraju na odgovarajući način.

- Potrebe djeteta za dodatnom podrškom predstavljaju se kao prevelik teret za zaposlenog, grupu ili ustanovu, a odgovornost za teškoće u uključivanju pripisuje se djetetu ili njegovom invaliditetu, uz navode da se zbog toga zanemaruju ostala djeca.

- Roditeljima se sugeriše da bi za dijete bilo bolje da se obrazuje ili boravi u odvojenom okruženju, prvenstveno zato što ustanova ne želi ili ne smatra mogućim da obezbijedi potrebna prilagođavanja i podršku.

Potrebno je razlikovati stvarne prepreke i teškoće u organizaciji podrške, koje zahtijevaju rješavanje, od prakse kojom se odgovornost za uključivanje prebacuje na dijete i njegovu porodicu. **Potreba za intenzivnijom ili složenijom podrškom ne smije sama po sebi biti razlog za odbacivanje inkluzije ili unaprijed donesen zaključak da dijete ne može učestvovati u zajedničkom okruženju.** Kada se izazovi u uključivanju ponavljaju, potrebno je razmotriti šta ustanova može promijeniti, koja je podrška potrebna i koje prepreke treba ukloniti. Odbacivanje djeteta, uskraćivanje podrške ili njegovo isključivanje zbog invaliditeta i potreba za podrškom može predstavljati diskriminaciju i sistemsko i/ili institucionalno nasilje, a u zavisnosti od okolnosti i zanemarivanje ili drugi oblik povrede njegovih prava.

6. Nasilje povezano sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem i tjelesnim integritetom

Djeca s invaliditetom imaju pravo na zaštitu od seksualnog nasilja, na pristupačne informacije o tijelu i reproduktivnom zdravlju, kao i na poštovanje tjelesnog integriteta, privatnosti i dostojanstva. Pretpostavke da dijete ne razumije seksualnost, da ne može biti izloženo seksualnom nasilju ili da mu nijesu potrebne informacije o tijelu, granicama i odnosima mogu povećati njegovu izloženost nasilju i otežati prepoznavanje i prijavljivanje zlostavljanja.

6.1. Seksualno iskorišćavanje zavisnosti od odrasle osobe

Primjeri:

- Odrasla osoba koristi situacije u kojima pomaže djetetu pri oblačenju, kupanju ili odlasku u toalet kako bi ostvarila seksualne kontakte ili preduzela druge nedozvoljene seksualne radnje.

- Dijete se primorava ili ucjenjuje da prihvati dodirivanje ili druge seksualne radnje u zamjenu za pomoć, hranu, novac ili pristup pomagalu.

- Dijete se zastrašuje da ne govori o onome što se dogodilo, uz prijetnju da će ostati bez podrške ili biti odvojeno od bliskih osoba.

Ćutanje, odsustvo fizičkog otpora, povinovanje zahtjevima ili privrženost osobi na koju se sumnja ne smiju se tumačiti kao pristanak na seksualne radnje niti kao razlog za odbacivanje sumnje na nasilje. Prihvatanje pomoći pri ličnoj njezi ne podrazumijeva prihvatanje seksusalnog dodirivanja ili drugih seksualnih radnji. Odgovornost se nikad ne smije prebacivati na dijete zato što nije odbilo postupanje, udaljilo se ili ranije zatražilo pomoć.

Potrebno je ozbiljno shvatiti svaki iskaz ili pokazatelj mogućeg seksualnog nasilja, obezbijediti bezbjednost djeteta i postupati u skladu s važećim procedurama zaštite od seksualnog nasilja. Dijete ne treba izlagati ponavljanom ispitivanju, sugestivnim pitanjima ili suočavanju s osobom na koju se sumnja. Njegov iskaz treba saslušati na pristupačan način, bez unaprijed donesenih zaključaka, a dalje prikupljanje informacija prepustiti nadležnim i obučenim stručnim licima.

6.2. Uskraćivanje informacija i podrške za reproduktivno i menstrualno zdravlje

Primjeri:

- Djevojčici se ne objašnjava menstruacija niti joj se obezbjeđuju potrebni higijenski proizvodi i podrška, iako su joj potrebni.

- Odrasli odlučuju o menstrualnoj higijeni djevojčice bez objašnjenja i bez uključivanja djevojčice u skladu s njenim sposobnostima, potrebama i načinom komunikacije.

- Djetetu se uskraćuju informacije o tijelu, privatnosti, ličnim granicama i seksualnosti zbog pretpostavke da zbog invaliditeta ne može razumjeti te informacije.

Informacije i podrška moraju biti prilagođene uzrastu, razvijajućim sposobnostima i načinu komunikacije djeteta. Potrebno je poštovati njegovu privatnost i dostojanstvo i omogućiti mu da učestvuje u odlukama koje ga se tiču. Informisanje o tijelu, seksualnosti i ličnim granicama važno je i za prevenciju nasilja, jer djetetu omogućava da prepozna neprimjereno postupanje, izrazi nelagodu i zatraži pomoć na način koji mu je dostupan.

6.3. Prisilni medicinski postupci i povrede tjelesnog integriteta

Postupci koji se odnose na kontracepciju, sterilizaciju, reproduktivne organe ili druge medicinske intervencije zahtijevaju posebno pažljivo razmatranje prava djeteta, njegove bezbjednosti, informisanja i učešća u odlučivanju. Kod maloljetne djece potrebno je utvrditi primjenjivi pravni okvir, prirodu i svrhu postupka, njegovu medicinsku nužnost, dostupne alternative, zaštitne garancije i eventualni rizik od prinude ili zloupotrebe.

Primjeri mogućih povreda prava:

- Odluke o medicinskom postupku donose se bez pružanja informacija djetetu na njemu razumljiv i pristupačan način i bez nastojanja da se ono uključi u odlučivanje u skladu sa svojim razvijajućim sposobnostima.
- Kontraceptivna sredstva ili hormonska terapija primjenjuju se prvenstveno radi suzbijanja seksualnog ponašanja djeteta, bez odgovarajuće procjene zdravstvenih potreba, prava i interesa djeteta i mogućih alternativa.
- Invaliditet djeteta koristi se (kao jedino obrazloženje) za medicinski postupak koji nije medicinski opravdan.
- O reproduktivnom zdravlju djeteta odlučuje se na osnovu pretpostavke da ono nikada neće moći da odlučuje o sopstvenom tijelu ili da će njegova seksualnost uvijek predstavljati problem.

Prisilna sterilizacija i druge prisilne intervencije u seksualnom i reproduktivnom zdravlju ne smiju se opravdavati oštećenjem/stanjem, pretpostavkom o budućnoj nemogućnosti roditeljstva, lakšom organizacijom njege ili pogodnostima za porodicu i ustanovu. Saglasnost roditelja ili staratelja sama po sebi ne opravdava takvo postupanje. Sterilizacija nije mjera zaštite od seksualnog nasilja, a sprečavanje trudnoće ne smije zamijeniti zaštitu od zlostavljanja. Potrebno je jasno razlikovati liječenje zdravstvenog stanja djeteta od intervencija koje ruše njegov tjelesni integritet te njegovu reproduktivnu sposobnost kontrolišu radi interesa drugih lica.

Svaku sumnju na prinudu, zlostavljanje ili postupak sproveden protivno intereseima i pravima djeteta treba razmotriti u skladu s važećim pravom i odgovarajućim zaštitnim procedurama. Ne treba unaprijed pretpostaviti da je svaki medicinski postupak bez saglasnosti djeteta nezakonit, jer se pravila razlikuju prema uzrastu, vrsti intervencije i okolnostima.

Istovremeno, iskustvo invaliditeta samo po sebi ne opravdava isključivanje djeteta iz informisanja i odlučivanja, niti opravdava intervencije kojima se bez odgovarajućeg razloga ograničava njegov tjelesni integritet ili seksualnost.

Izražavanje seksualnosti i seksualnih potreba djeteta ne smije se automatski tretirati kao problem koji treba suzbiti, niti se hormonska terapija ili drugi medicinski postupci smiju koristiti kao zamjena za odgovarajuću podršku, edukaciju i zaštitu. Kada ponašanje djeteta izaziva zabrinutost ili može ugroziti njega ili druge osobe, potrebno je procijeniti njegovu prirodu, kontekst, učestalost, moguće uzroke i rizike, uz uvažavanje uzrasta, razvijajućih sposobnosti i potreba djeteta.

Zaposleni treba da djetetu obezbijede pristupačne informacije o privatnosti, tjelesnim granicama i prihvatljivom ponašanju, kao i odgovarajuću podršku u razumijevanju tih granica. Ako je potrebno zaštititi dijete ili drugu djecu od neposrednog rizika, mjere treba da budu individualno procijenjene, srazmjerne i usmjerene na bezbjednost, uz najmanje moguće ograničavanje prava. Privremeno udaljavanje iz konkretne situacije može biti potrebno radi neposredne zaštite, ali ne smije se koristiti kao kazna, ponižavanje ili rutinski način izolovanja djeteta. Potrebno je utvrditi da li ponašanje ukazuje na nedovoljno razumijevanje granica, neispunjene potrebe, izloženost nasilju ili druge okolnosti koje zahtijevaju stručnu procjenu i podršku.

6.4. Seksualno ponašanje djeteta, podrška u razumijevanju privatnosti i rizici od neopravdanih medicinskih intervencija.

Seksualno ponašanje, uključujući masturbaciju, može biti dio razvoja djeteta i ne smije se samo po sebi smatrati poremećajem, neprimjerenim ponašanjem koje zahtijeva kažnjavanje ili razlogom za medicinsku intervenciju. Djeca s invaliditetom imaju pravo na informacije i podršku u razumijevanju sopstvenog tijela, seksualnosti, privatnosti i tjelesnih granica. Njihovo ponašanje ne smije se automatski posmatrati kao posljedica invaliditeta, niti se seksualnost smije tretirati kao nešto što treba ukloniti ili suzbiti zato što odraslima stvara nelagodu.

Kada dijete masturbira u zajedničkom prostoru dnevnog centra, škole ili ustanove, zaposleni treba najprije da procijene situaciju i utvrde kakva je podrška djetetu potrebna. Ako dijete ne razumije razliku između privatnog i zajedničkog prostora, potrebno mu je tu razliku objasniti na način koji razumije, uz uvažavanje njegovih komunikacijskih potreba i razvijajućih sposobnosti.

U zajedničkom prostoru zaposleni treba da reaguju mirno i diskretno, objasne granice privatnosti i pomognu djetetu da prekine ili preusmjeri aktivnost, bez posramljivanja, prijetnji i kažnjavanja. Mogućnost korištenja odgovarajućeg privatnog prostora treba razmotriti individualno, uvažavajući uzrast, potrebe i mišljenje djeteta, vrstu ustanove i uslove bezbjednosti. Privatnost ne podrazumijeva da dijete mora ostati bez potrebne pomoći niti opravdava nepotrebno nadziranje njegovog tijela. Eventualna podrška treba da bude dostupna i organizovana uz najmanje moguće zadiranje u privatnost.

Obezbjeđivanje privatnog prostora i pružanje podrške u razumijevanju tjelesne privatnosti predstavljaju moguće oblike podrške, a ne nagradu za poželjno ponašanje niti način da se dijete kazni ili izdvoji iz zajednice. Privatnost ne znači da se zanemaruju bezbjednost tog djeteta, druge djece i odraslih osoba, već da se zaštita organizuje na način koji najmanje ograničava prava djeteta. **Ako dijete ne razumije granice privatnosti ili mu je potrebna dodatna podrška da ih poštuje, potrebno je raditi na razumijevanju tih granica, a ne pretpostaviti da ih ne može naučiti.**

Dodatna procjena potrebna je kada ponašanje izaziva bol, povrede ili izraženu uznemirenost, značajno ometa svakodnevne aktivnosti, uključuje prinudu ili ugrožavanje druge osobe, ili predstavlja naglu i izraženu promjenu u odnosu na ranije ponašanje djeteta. Ponavljanje ponašanja u zajedničkom prostoru uprkos pruženoj podršci zahtijeva preispitivanje načina podrške i okolnosti u kojima se ono javlja, a ne automatski zaključak da postoji poremećaj. Potrebno je razmotriti uzrast i razvojne karakteristike djeteta, njegovo razumijevanje privatnosti, mogućnost komunikacije, dostupnost privatnog prostora, organizaciju aktivnosti, eventualne zdravstvene tegobe, stres, neispunjene potrebe i druge moguće uzroke. Ako postoji sumnja da je dijete izloženo seksualnom nasilju, zloupotrebi ili drugom obliku ugrožavanja, mora se postupiti u skladu s procedurama zaštite djeteta. Sama masturbacija, međutim, nije dokaz da je dijete bilo izloženo nasilju. Zaposleni treba da zabilježe konkretna zapažanmja relevantna za procjenu i zaštitu, uz poštovanje privatnosti djeteta.

Zaposleni ne treba da traže od roditelja ili ljekara da se seksualna potreba djeteta medicinski suzbije samo zato što se ponašanje javlja u ustanovi ili što zaposleni ne znaju kako da na njega odgovore. Hormonska terapija i drugi medicinski postupci ne smiju se koristiti kao zamjena za edukaciju, prilagođavanje okruženja, podršku i individualnu procjenu potreba djeteta. **Sama činjenica da dijete masturbira, da to čini često ili da ponašanje zaposlenima predstavlja organizacioni izazov nije dovoljna da opravda hormonsku terapiju radi suzbijanja seksualne želje.**

Svaka odluka o medicinskoj intervenciji koja utiče na seksualnost djeteta zahtijeva individualnu procjenu odgovarajućeg zdravstvenog stručnjaka, jasno utvrđenu medicinsku indikaciju, razmatranje koristi, rizika i mogućih alternativa, kao i odgovarajuće informisanje djeteta i uključivanje u odlučivanje u skladu s njegovim uzrastom i razvijajućim sposobnostima. Potrebno je utvrditi i da li se odlukom odgovara na zdravstvenu potrebu djeteta ili se medicinski postupak koristi prvenstveno radi lakšeg funkcionisanja ustanove, otklanjanja ponašanja koje odrasli smatraju neprihvatljivim ili suzbijanja seksualnosti djeteta. Invaliditet sam po sebi ne opravdava isključivanje djeteta iz informisanja i odlučivanja, niti je opravdanje za postupke kojima se bez odgovarajuće osnove zadire u njegov tjelesni integritet.

Kada zaposleni smatraju da je potrebno uključiti roditelje ili zdravstvene stručnjake, dužni su da iznesu konkretna zapažanja, opišu okolnosti i objasne šta je ustanova već preduzela kako bi djetetu pružila podršku. Ne treba da predstavljaju seksualno ponašanje kao sramotno, opasno ili patološko bez osnova za takvu procjenu, niti da unaprijed predlažu medikamentozno suzbijanje. Ako postoji sumnja da se nad djetetom sprovodi medicinski postupak koji nije u njegovom interesu, da nije adekvatno informisano ili uključeno u odlučivanje, ili da se terapija koristi radi kontrole ponašanja bez odgovarajućeg stručnog obrazloženja, tu zabrinutost treba razmotriti kroz odgovarajuće stručne i zaštitne mehanizme.

Ustanove treba da imaju jasne interne procedure za postupanje u ovakvim situacijama, uključujući obavezu konsultovanja odgovarajućih stručnjaka, dokumentovanje preduzetih mjera, uključivanje djeteta na njemu pristupačan način i periodično preispitivanje opravdanosti uvedene podrške ili intervencije. Cilj postupanja nije da se seksualnost djeteta ukloni, već da se djetetu omogući da je razumije i izražava na način koji poštuje njegovu privatnost, dostojanstvo, prava i bezbjednost, kao i prava i bezbjednost drugih osoba.

7. Zanemarivanje, diskriminacija i institucionalni propusti

Nasilje i povrede prava ne moraju se događati samo u porodici ili kroz postupke pojedinačnih osoba. Okruženje, organizacija rada i propusti institucija mogu doprinijeti tome da dijete ostane bez zaštite, podrške ili pristupa pravima. Nepristupačni postupci, predrasude o sposobnostima djeteta, nepostupanje po saznanjima o mogućem nasilju i izostanak potrebnih prilagođavanja mogu otežati prepoznavanje ugroženosti i ostvarivanje prava. Takvi propusti ne predstavljaju svi automatski nasilje, ali mogu predstavljati diskriminaciju, zanemarivanje obaveza ili druge povrede

prava koje zahtijevaju odgovarajuću reakciju.

7.1. Odbacivanje iskaza djeteta zbog invaliditeta

Primjeri:

- Zaposleni ne provjerava navode djeteta jer smatra da ono ne razumije šta mu se dogodilo.
- Djetetov iskaz se unaprijed odbacuje zbog načina komunikacije, intelektualnog invaliditeta ili pretpostavke da je dijete lako podložno uticaju.
- Odrasli razgovaraju isključivo s roditeljem ili starateljem, iako postoji način da se djetetu omogući da izrazi svoje iskustvo.

Djetetov iskaz treba saslušati i razmotriti uz odgovarajuća prilagođavanja i podršku u komunikaciji. Potrebno je procjenjivati konkretne informacije i okolnosti, a ne unaprijed zaključivati o vjerodostojnosti iskaza na osnovu invaliditeta. Kada je potrebno, treba uključiti stručna lica koja imaju znanja i iskustva u komunikaciji s djecom s različitim potrebama za podrškom. Roditelj ili staratelj ne može automatski zamijeniti iskaz djeteta, naročito kada postoji sumnja da je upravo ta osoba izvor ugrožavanja.

7.2. Nepristupačni postupci zaštite i ostvarivanja prava

Primjeri:

- Dijete ne može djelotvorno da učestvuje u razgovoru sa stručnim licem jer mu nije obezbijeđen način komunikacije koji koristi.
- Informacije o zaštiti i postupku nijesu prilagođene uzrastu djeteta, njegovom načinu komunikacije ili mogućnostima razumijevanja.
- Postupak se vodi bez potrebnih prilagođavanja, zbog čega dijete ne može djelotvorno da izrazi mišljenje ili saopšti šta mu se dogodilo.

Nepristupačnost postupka može predstavljati prepreku ostvarivanju prava i zaštite. Zaposleni treba da utvrde koja su prilagođavanja potrebna, obezbijede odgovarajuću podršku i sarađuju s nadležnim službama. Zaštitu djeteta ne treba odlagati zbog toga što idealno prilagođavanje još nije obezbijeđeno: potrebno je odmah preduzeti dostupne mjere zaštite i istovremeno organizovati potrebnu komunikacijsku i drugu podršku.

7.3. Skrivanje djeteta zbog srama, stida ili osude

Primjeri:

- Roditelj prestaje da dovodi dijete u vrtić ili školu jer se stidi njegovog invaliditeta ili strahuje od reakcija okruženja.
- Porodica izbjegava kontakte s drugim osobama i službama, a potrebe djeteta ostaju neprepoznate ili nezadovoljene.
- Ustanova izbjegava da uključi dijete u javne aktivnosti kako bi spriječila moguće negativne reakcije drugih.

Samo povlačenje porodice iz društvenog života ne dokazuje zanemarivanje. Potrebno je utvrditi okolnosti, razloge i posljedice po dijete, kao i to da li porodici nedostaje podrška ili je dijete izloženo pritisku, stigmatizaciji ili diskriminaciji. Istovremeno, treba procijeniti da li su djetetu uskraćeni obrazovanje, zdravstvena zaštita, kontakti s vršnjacima ili druga prava. Odgovor institucija treba da bude usmjeren na otklanjanje prepreka, podršku djetetu i porodici i zaštitu prava djeteta, a ne na dodatno okrivljavanje porodice ili zanemarivanje posljedica po dijete.

7.4. Manipulisanje navodima o nasilju radi isključivanja djeteta

U pojedinim situacijama dijete može biti predstavljeno kao agresor ili opasnost za druge bez objektivne procjene događaja, okolnosti i potrebne podrške. Takvo postupanje može poslužiti kao opravdanje za izdvajanje djeteta iz grupe, udaljavanje iz škole ili uskraćivanje učešća u aktivnostima. Istovremeno, postojanje invaliditeta ne znači da dijete ne može povrijediti drugu osobu ili da njegove postupke ne treba razmotriti. Svaki događaj treba procijeniti na osnovu konkretnih činjenica, bez unaprijed donesenih zaključaka o bilo kojem djetetu.

Zaposleni treba da utvrde šta se dogodilo, saslušaju uključenu djecu na pristupačan, primjeren i bezbjedan način, evidentiraju činjenice i procijene potrebe za podrškom, zaštitom i drugim mjerama. Potrebno je razmotriti okolnosti koje su prethodile događaju, moguće prepreke u okruženju i da li su djeci bile dostupne odgovarajuća podrška i prilagođavanja. Bezbjednost sve djece mora biti zaštićena, ali se ne smije koristiti kao opšte opravdanje za automatsko isključivanje djeteta s invaliditetom ili za njegovo označavanje kao počinioca bez pažljive procjene okolnosti.

IV ULOGE I ODGOVORNOSTI ZAPOSLENIH

Svaki zaposleni koji radi s djecom ima odgovornost da reaguje kada posumnja da je dijete izloženo nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju ili kada o tome dobije informaciju.

Odgovornost za zaštitu djeteta ne odnosi se samo na osobe koje su neposredno zadužene za njegovu podršku, vaspitanje, obrazovanje ili stručni rad, već na sve zaposlene koji tokom rada uoče okolnosti koje izazivaju zabrinutost. Njihova odgovornost je da pažljivo uoče i zabilježe ono što su primijetili ili saznali, pruže neposrednu podršku djetetu, preduzmu mjere koje su u njihovoj nadležnosti i obavijeste odgovorne osobe i nadležne službe u skladu sa zakonom i važećim procedurama.

Bez obzira na to da li je riječ o očiglednom nasilju, mogućem zanemarivanju, diskriminaciji ili uskraćivanju podrške, zaposleni treba da:

1. **Prepoznaju i zabilježe činjenice** – šta su neposredno vidjeli ili čuli, šta je dijete saopštilo i koje promjene su primijetili. Na osnovu toga zaposleni treba da procijeni da li je potrebna neposredna zaštita, sasluša dijete na primjeren način, zabilježi relevantne informacije i bez odlaganja ih prenese odgovornoj osobi i/ili nadležnoj službi, u skladu sa zakonskim obavezama i procedurama.

2. **Procijene neposrednu bezbjednost djeteta** – da li postoji opasnost od ponavljanja ili eskalacije nasilja i da li je potrebna hitna intervencija.

3. **Komuniciraju s djetetom na pristupačan način** – bez pritiska, okrivljavanja, sugerisanja odgovora ili ponavljanog ispitivanja.

4. **Ne donose zaključke samo na osnovu invaliditeta** – ni o ponašanju djeteta, ni o njegovoj sposobnosti da saopšti iskustvo, ni o vjerodostojnosti iskaza.

5. **Postupe u skladu s procedurama** – obavijeste odgovorne osobe i nadležne organe kada postoji sumnja na nasilje ili zanemarivanje, u skladu sa zakonskim obavezama.

6. **Rukovodilac ustanove ili za to određena osoba** - odgovoran je da organizuje dalje postupanje u okviru nadležnosti ustanove, obezbijedi da se potrebne mjere preduzmu, da zaposleni znaju kome se obraćaju i da se informacije proslijede nadležnim

službama kada je to potrebno.

Nedostatak iskustva, nepostojanje interne procedure ili nesigurnost zaposlenog u procjeni situacije ne smiju biti razlog za ignorisanje sumnje ili odlaganje neophodne zaštite.

7. **Ustanova kao cjelina** treba da obezbijedi jasne procedure, raspodjelu odgovornosti, odgovarajuću evidenciju, pristupačnu komunikaciju s djetetom i saradnju s drugim nadležnim službama. **Interna procedura ustanove ne smije se koristiti kao razlog za odlaganje prijavljivanja ili zaštite djeteta.** Ako odgovorna osoba nije dostupna, ne reaguje ili postoji sumnja da je uključena u nasilje, zaposleni treba da se obrati drugoj nadležnoj osobi ili službi, u skladu sa zakonom i važećim procedurama.

Svi zaposleni dužni su da postupaju profesionalno, bez predrasuda i okrivljavanja djeteta, uz poštovanje njegove privatnosti, dostojanstva i prava da bude saslušano. Potrebno je uzeti u obzir i specifične potrebe djeteta s invaliditetom, uključujući potrebu za dodatnim vremenom, prilagođenim informacijama, komunikacijskim pomagalima ili drugom podrškom. Ukoliko dijete nije u mogućnosti da na uobičajen način opiše događaj to ne umanjuje odgovornost zaposlenih da reaguju na uočene rizike. Naprotiv, zaposleni moraju biti edukovani o načinu komunikacije primjerene uzrastu i oštećenju/razvojnoj karakteristici djeteta.

8. **Ne prebacuju odgovornost na porodicu bez procjene** – saradnja s roditeljima važna je kada je bezbjedna i primjerena, ali ne smije zamijeniti prijavljivanje niti dovesti do dodatnog rizika za dijete.

9. **Obezbijede kontinuitet podrške** – prate da li je dijete zaštićeno, da li se nasilje ponavlja i da li su potrebne dodatne mjere podrške i oporavka.

Ključno načelo: invaliditet ne smije biti razlog da se nasilje previdi, da se iskaz djeteta unaprijed odbaci ili da se povreda prava opravda brigom i zaštitom. Istovremeno, svaku sumnju treba razmotriti pažljivo, na osnovu činjenica, individualnih okolnosti i prava djeteta.

V PREPOZNAVANJE ZNAKOVA I RAZLOGA ZA ZABRINUTOST

Nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje ne manifestuju se kod sve djece na isti način. **Dijete može neposredno saopštiti šta mu se dogodilo, promijeniti ponašanje, pokazivati strah ili nelagodu u određenim situacijama ili osobama, povlačiti se iz kontakata, imati neobjašnjive povrede ili pokazivati druge promjene koje izazivaju zabrinutost.**

Nijedan pojedinačni znak ne mora značiti da je dijete izloženo nasilju, ali ni odsustvo vidljivih povreda ili promjena u ponašanju ne isključuje tu mogućnost.

Kada uoče promjenu ili drugi razlog za zabrinutost, zaposleni treba da obrate pažnju na okolnosti u kojima se ona javlja, da li se ponavlja i šta bi je moglo objasniti. Važno je razmotriti mogućnost nasilja, ali i druge potrebe djeteta zbog kojih mu je potrebna podrška. Zapažanja treba zabilježiti konkretno i bez pretpostavki, a dalje postupanje prilagoditi utvrđenim okolnostima i mogućem riziku.

Specifične manifestacije nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece s invaliditetom obrađene su u posebnom poglavlju ovih smjernica. Njegova svrha je da zaposlenima pomogne da prepoznaju i situacije koje se pogrešno tumače kao posljedica invaliditeta, potreba za podrškom ili ponašanja djeteta.

VI RAZGOVOR S DJETETOM I PRIJEM INFORMACIJE O NASILJU

Kada dijete saopšti da je doživjelo nasilje ili pokaže da želi da govori o nečemu što ga uznemirava, zaposleni treba da mu pristupi mirno, bez osuđivanja i požurivanja. Način komunikacije potrebno je prilagoditi djetetu, kako bi moglo da izrazi svoje iskustvo i mišljenje.

U tom procesu potrebno je:

- saslušati dijete i pokazati da se iskustvo/osjećanja i sve drugo što dijeli shvata ozbiljno;
- omogućiti mu da govori ili komunicira na način koji mu odgovara, uz potrebna pomagala, asistivne tehnologije i podršku;
- postavljati kratka, jasna i otvorena pitanja, samo koliko je potrebno da se razumije šta izaziva zabrinutost;
- ne sugerisati odgovore, ne tražiti od djeteta da više puta ponavlja isti iskaz i ne zahtijevati da dokazuje ono što govori;
- objasniti djetetu da će informacije biti podijeljene s osobama koje mogu pomoći da bude bezbjedno, umjesto obećavanja potpune tajnosti;
- zahvaliti djetetu što je saopštilo informaciju i jasno mu staviti do znanja da nije krivo za nasilje koje mu je učinjeno.

Ako dijete ne govori, koristi alternativnu ili augmentativnu komunikaciju ili mu je potrebno više vremena da izrazi svoje iskustvo, potrebno je obezbijediti odgovarajuću podršku. Po potrebi se može uključiti osoba koja poznaje način komunikacije djeteta, uz uvažavanje njegovog mišljenja i prethodnu procjenu da li pred tom osobom može slobodno da se izrazi.

Zaposleni ne treba samostalno da sprovodi detaljno ispitivanje niti da se suočava s osobom na koju se sumnja. Takvo postupanje može dodatno ugroziti dijete ili otežati dalje postupanje nadležnih službi.

VII POSTUPANJE KADA POSTOJI SUMNJA ILI SAZNANJE O NASILJU

Kada postoji sumnja ili saznanje da je dijete izloženo nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju, zaposleni treba da reaguje bez odlaganja, u skladu sa zakonom, važećim protokolima i procedurama ustanove.

Osnovni koraci u postupanju su:

1. **Zaštititi dijete od neposredne opasnosti.** Ako postoji neposredna prijetnja po život ili bezbjednost djeteta, odmah preduzeti mjere iz svoje nadležnosti i pozvati nadležne hitne službe.

2. **Pružiti djetetu podršku.** Saslušati ga na primjeren način, bez okrivljavanja i pritiska, i obezbijediti uslove da može da komunicira.

3. **Zabilježiti relevantne informacije.** Razdvojiti ono što je zaposleni neposredno primijetio od onoga što su saopštili dijete ili druge osobe.

4. **Obavijestiti odgovorne i nadležne službe.** Postupiti u skladu sa zakonskim obavezama prijavljivanja i važećim procedurama, bez čekanja da zaposleni sam utvrdi ili potvrdi da se nasilje dogodilo.

5. **Voditi računa o bezbjednosti daljeg postupanja.** Prije kontakta s roditeljem ili drugom bliskom osobom razmotriti da li ta osoba može biti izvor nasilja, vršiti pritisak na dijete ili ugroziti njegovu bezbjednost.

6. **Nastaviti podršku i saradnju.** U okviru svojih nadležnosti, ustanova treba da prati bezbjednost djeteta, sprovođenje dogovorenih mjera i saradnju s nadležnim službama.

Sumnju treba prijaviti i kada nema vidljivih povreda ili kada dijete ne može da pruži detaljan iskaz. Zaposleni nijesu dužni da dokazuju nasilje prije prijavljivanja, već da reaguju na okolnosti koje izazivaju zabrinutost. Utvrđivanje činjenica i odgovornosti sprovode nadležni organi u okviru svojih ovlašćenja.

VIII PROCJENA RIZIKA I PLANIRANJE ZAŠTITE

Kada postoji sumnja na nasilje, potrebno je procijeniti da li je dijete neposredno ugroženo i koje mjere treba preduzeti radi njegove zaštite. Zaposleni postupaju u okviru svojih nadležnosti, uz uključivanje odgovornih osoba i nadležnih službi.

Pri procjeni rizika posebno treba razmotriti:

- da li dijete boravi ili dolazi u kontakt s osobom na koju se sumnja;
- da li se nasilje ponavlja, intenzivira ili postoji prijetnja novim nasiljem;
- da li dijete ima bezbjedan i pristupačan način da zatraži pomoć i saopšti šta mu se događa;
- da li prepreke u komunikaciji, kretanju, pristupu informacijama ili korišćenju potrebne podrške otežavaju zaštitu;
- da li su potrebni zdravstvena procjena, psihosocijalna podrška, promjena organizacije boravka ili druge mjere u okviru nadležnosti uključenih ustanova.

Procjena treba da uzme u obzir konkretne okolnosti i potrebe djeteta. Mjere zaštite ne smiju se automatski zasnivati na odvajanju djeteta od vršnjaka, ograničavanju njegovog kretanja, uskraćivanju aktivnosti ili isključivanju iz obrazovanja i drugih oblika učešća.

Plan zaštite treba da odredi koje će mjere biti preduzete, ko je odgovoran za njihovo sprovođenje i kada će se provjeriti da li su djelotvorne. Ako postoji neposredna opasnost, zaštita se ne smije odlagati do završetka procjene ili izrade pisanog plana.

IX EVIDENCIJA I ZAŠTITA PODATAKA

Pravovremena i činjenična evidencija važna je za zaštitu djeteta, kontinuitet postupanja i saradnju nadležnih službi. Zaposleni treba da zabilježe informacije koje su relevantne za procjenu rizika i zaštitu djeteta, bez dodavanja pretpostavki, ličnih tumačenja ili zaključaka koji nijesu zasnovani na dostupnim činjenicama.

Evidencija, u zavisnosti od situacije, treba da sadrži:

- datum, vrijeme i mjesto događaja ili saznanja;
- opis onoga što je zaposleni neposredno vidio ili čuo;
- izjavu djeteta ili druge osobe, kada je relevantna, uz jasno navođenje ko je informaciju saopštio;
- okolnosti koje su izazvale zabrinutost, uključujući promjene u ponašanju ili ponavljanje događaja;
- preduzete mjere, vrijeme njihovog preduzimanja i osobe ili službe koje su obaviještene;
- plan oporavka i naredne korake i osobu odgovornu za njihovo sprovođenje, kada je to primjenjivo.

Potrebno je jasno razlikovati neposredna zapažanja od informacija dobijenih od drugih osoba i stručnih procjena. Kada je moguće i relevantno, izjavu djeteta treba zabilježiti njegovim riječima, bez preoblikovanja značenja. **Uvredljive riječi i izraze koje su izgovorile druge osobe treba zabilježiti kada su relevantan dio događaja ili iskaza, uz jasno navođenje ko ih je izgovorio.**

S druge strane, **zaposleni u službenim bilješkama, zapisnicima i drugim oblicima dokumentacije ne treba da koriste uvredljive, omalovažavajuće, stigmatizujuće i druge izraze kojima se dijete svodi na njegovo oštećenje, način funkcionisanja ili ponašanje.** To podrazumijeva i izbjegavanje terminologije koja se u praksi uobičajeno koristi, ali može doprinositi stigmatizaciji, poput izraza „posebne potrebe“, kao i nepreciznih ili neprimjerenih oznaka kojima se dijete unaprijed karakteriše kao „problematično“, „neposlušno“ ili odgovorno za događaj. Kada se određeni termin navodi kao dio tuđeg iskaza ili službene dokumentacije, potrebno je jasno naznačiti izvor i kontekst njegovog korišćenja, umjesto da se takav izraz preuzima kao sopstveni opis djeteta.

Pristup informacijama treba ograničiti na osobe kojima su one potrebne radi postupanja i zaštite djeteta. S druge strane, zaštita podataka o ličnosti i povjerljivost ne smiju biti razlog za prikrivanje nasilja, uskraćivanje informacija nadležnim službama ili odlaganje neophodne zaštite djeteta. Istovremeno, zaposlenima nije dozvoljeno da prikupljaju ili prosljeđuju više podataka nego što je potrebno za svrhu zaštite. Posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti osjetljivih informacija o zdravstvenom stanju, invaliditetu, načinu komunikacije i drugim ličnim okolnostima djeteta. Te informacije treba bilježiti i koristiti samo kada su relevantne za razumijevanje situacije, obezbjeđivanje podrške ili zaštitu djeteta, a ne kao osnov za pretpostavke o njegovoj vjerodostojnosti ili sposobnosti da razumije i saopšti šta mu se dogodilo.

Evidenciju treba ažurirati kada se preduzmu nove mjere ili dobiju relevantne informacije, kako bi bilo moguće pratiti tok postupanja i utvrditi da li su mjere zaštite sprovedene. Ustanova treba da obezbijedi da dokumentacija bude dostupna ovlašćenim osobama kojima je potrebna za dalji rad, uz kontrolu pristupa i čuvanje u skladu sa propisima.

X MEĐUSEKTORSKA SARADNJA, DOKUMENTOVANJE I PRAĆENJE

Zaštita djeteta od nasilja može zahtijevati saradnju obrazovne ustanove, centra za socijalni rad, zdravstvenih službi, policije, tužilaštva i drugih nadležnih aktera. Svaka služba postupa u okviru svojih ovlašćenja, ali **nedostatak koordinacije ne smije dovesti do toga da dijete ostane bez zaštite ili da porodica i dijete budu primorani da sami povezuju institucije.**

Saradnja treba da obuhvati pravovremenu razmjenu relevantnih informacija u skladu sa zakonom, dogovor o narednim koracima i jasnu podjelu odgovornosti. **Uključivanje roditelja i drugih članova porodice treba procijeniti u odnosu na bezbjednost i najbolji interes djeteta, naročito kada postoji sumnja da je neko od njih uključen u nasilje.**

Dokumentovanje treba da bude činjenično, jasno i pravovremeno. Zaposleni bilježi datum i okolnosti događaja, neposredna zapažanja, riječi djeteta kada je to moguće ili druga ponašanja i postupke, informacije dobijene od drugih osoba, preduzete mjere, obaviještene službe i dalja postupanja. U zapisima zaposleni moraju izbjegavati pretpostavke i zaključke koji nijesu zasnovani na utvrđenim činjenicama.

Nakon prijave, ustanova nastavlja da postupa u okviru svojih nadležnosti: prati bezbjednost djeteta, obezbjeđuje potrebnu podršku, sarađuje s nadležnim službama i reaguje na nove informacije ili promjene rizika.

Ustanova treba da odredi osobu odgovornu za praćenje daljeg postupanja i komunikaciju s nadležnim službama. Ta osoba provjerava da li je prijava primljena, traži informacije potrebne za sprovođenje mjera iz nadležnosti ustanove i prati da li dogovorena zaštita izostaje ili kasni. Zaštita se ne završava samim prijavljivanjem. Potrebno je pratiti da li su mjere djelotvorne, da li dijete ponovo ima pristup obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj podršci i drugim aktivnostima, kao i da li se osjeća bezbjedno i uvaženo. Kada je potrebno, treba obezbijediti kontinuitet odgovarajuće psihosocijalne i druge stručne podrške, uz poštovanje prava djeteta na privatnost i učešće u odlukama koje ga se tiču.

Dijete ne treba iznova izlagati ispitivanju niti mu stvarati osjećaj da je odgovorno za nasilje i posljedice prijavljivanja.

